

Dejiny feministického myslenia v strednej a východnej Európe: Ako sa menil vzťah k socialistickému feminizmu?

Mária Mokrá

Lóránd, Z., Híncu, A., Mihajlović Trbove, J., Stanczak-Wislicz, K. (eds.). 2024. *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights: East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century*. Budapest: CEU Press¹.

Ako ženy v strednej a východnej Európe premýšľali o politickom a spoločenskom dianí po druhej svetovej vojne a aké rôzne vízie emancipácie artikulovali? Kniha *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights: East Central Europe, Second Half of the Twentieth Century* prezentuje bohatú zbierku diel primárne z druhej polovice 20. storočia zo strednej a východnej Európy, ktoré zachytávajú komplexný vzťah medzi socializmom a feminizmom. Stretávame sa s perspektívami rôznorodých mysliteľiek – lekárk, političiek, filozofiek, sociologičiek, sochárk, expertiek, spisovateľiek, poetiek, aktivistiek, speváčok či režisérok. Štvorčlenný editorský kolektív, ktorý tvorí Zsófia Lóránd, Adela Híncu, Jovana Mihajlović Trbove a Katarzyna Stańczak-Wislicz, má ambíciu reagovať na európsky a globálny kánon politického myslenia, ktorý vytesňuje ženské hlasy zo strednej a východnej Európy. Editorky reflektujú, že k strednej a východnej Európe sa často pristupuje ako k zaostalému priestoru, čo vedie k nedostatočnému výskumu venovanému mysliteľkám z tohto „regiónu“ a k zneviditeľňovaniu toho, ako prispeli k feministickému mysleniu. V porovnaní so Západom sú tak ženské hnutia v strednej a východnej Európe často vykresľované ako oneskorené, dobiehajúce či priam antifeministické (Grabowska 2022). Prostredníctvom rozmanitej zbierky textov a diel preložených do anglického jazyka sa tak rozrôzňujú a prehľbujú dejiny politického a feministického myslenia. Po jej prečítaní sa nezdá, že by bol strednej a východnej Európe feminizmus cudzí, naopak, vidíme, ako sa v tomto „medzipriestore“ medzi Východom a Západom priebežne ukladali a prepisovali vrstvy emancipačných aj explicitne feministických ideí, na ktorých dnes môže kolektívna feministická pamäť stavať.

Editorky zdôrazňujú, že špecifický kontext strednej a východnej Európy v danom období vychádza zo štátneho socializmu, ktorý formoval skúsenosti žien, hnutia za práva žien, ako aj smerovanie feministického myslenia v rámci 20. storočia. Zatiaľ čo historiografia ženského aktivizmu opisuje obdobie po roku 1945 predovšetkým ako stagnáciu (Grabowska 2022), editorky identifikujú obdobie štátneho socializmu ako

¹ Kniha je dostupná na: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/98220>.

výrazný míľnik, ktorý prispel k zlepšeniu právneho postavenia žien a k rozvoju sociálnych a ekonomických práv, ako je právo na rozvod, zdravotnú starostlivosť či platené materské voľno. Kniha však nepristupuje romantizujúco k štátnemu socializmu a zároveň reflektuje, že posuny a požiadavky je nevyhnutné chápať v kontexte lokálneho diania. Aj keď sa kniha sústreďuje na aktérky z obdobia štátneho socializmu, dejiny feministického myslenia predstavuje ako nevyhnutne kontinuálne, a tak do obsahu zahŕňa diela spred roka 1945, ako aj texty spojené s transformáciou po roku 1989. „Časové ohraničenie sa odvíja od nádejí a obáv ženských a feministických hnutí, najprv keď sa prikláňajú k socializmu, a potom keď sa od neho vzdávajú,“ vysvetľujú editorky v úvode (2024: 3). Kniha tak zachytáva rôzne vízie emancipácie a ich vývoj, ktoré vychádzajú zo socialistického a liberálneho feminizmu.

Za touto knihou stoja štyri editorky, ktoré sa vo svojej práci venujú intelektuálnym dejinám feminizmu, dejinám rodových vzťahov, politike pamäti, ako aj rodovej rovnosti v akadémii. Zároveň kniha vznikala v spolupráci s viac ako 100 výskumníčkami a výskumníkmi zo strednej a východnej Európy, ktorí formovali výber textov, a 33 prekladateľkami a prekladateľmi. Publikáciu pripravovali 10 rokov (od roku 2015) na osobných stretnutiach, online workshopoch prostredníctvom mailovej aj osobnej komunikácie. Obsahuje 107 textov a 23 umeleckých diel a ukazuje, že ženy artikulovali svoje myšlienky prostredníctvom rôznorodých zdrojov, ako sú odborné články, reporty, články v magazínoch, rozhovory, literárne a výtvarné diela či filmy. V úvode editorky transparentne opisujú kritériá, ktoré zohľadňovali pri selekcii diel. Vybranými dielami chceli zachytiť rôznorodosť feministických tradícií, vplyvné lokálne diskusie, ale aj hlasy, ktoré boli na ich okraji, napríklad hlasy rómskych mysliteľiek. Keďže kniha mala za cieľ sprístupniť medzinárodnému publiku menej známe príspevky žien zo strednej a východnej Európy, do obsahu sa dostali predovšetkým texty, ktoré doteraz neboli preložené do angličtiny. Editorky tak nezahrnuli diela známych mysliteľiek, akými sú Clara Zetkin či Alexandra Kollontaj. Avšak ako upozorňuje výskumníčka Kristen Ghodsee (2024), ani tieto mená nie sú úplne etablované. Západná história zväčša prehliada socialistické mysliteľky a ich prínos v rámci dejín feministického myslenia, čo ukazuje na príklade knihy *Oxford Handbook of Feminist Theory* z roku 2016, ktorá vynecháva revolucionárku, političku a teoretičku Kollontaj. Aj keď editorky reflektujú, že tvorba zbierky *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights* v anglickom jazyku nevyhnutne prispieva k utváraniu nového kánonu, ich cieľom je skôr vytvárať priestor pre diskusiu a ďalší výskum dejín feministického myslenia.

Kniha je štruktúrovaná podľa 14 tematických okruhov, čím editorky uvádzajú rôzne texty do vzájomného dialógu a podnecujú ich čítanie aj mimo rámcov národných štátov. Pri témach sa riadili heslom Osobné je politické, čo umožňuje zachytávať politiku cez jej žitú skúsenosť a každodennosť. V knihe tak nájdeme rôznorodé témy ako vojna, násilie páchané na ženách a rodovo podmienené násilie, dvojité bremeno, sexualita,

reprodukčné práva, transformácie politických režimov, ideológie ženskej emancipácie, ženy v politike a iné. Pri každom texte či diele sa nachádza biografia autorky a kontext daného príspevku. Tým sa čitateľstvu približuje život, ako aj ideologické vymedzenie mysliteľiek a môže o predstavených ideách uvažovať aj v kontexte lokálneho diania. Štruktúra knihy vyvažuje lokálnu kontextualizáciu a nadnárodné súvislosti.

Cez príbehy, skúsenosti, myšlienky a rozmanité emancipačné vízie žien zo strednej a východnej Európy v rámci 20. storočia môžeme sledovať meniaci sa vzťah k socialistickému feminizmu. V prvej kapitole, ktorá sa venuje obdobiu pred rokom 1945 a jeho dedičstvu, mysliteľky „pripravili pôdu pre synergiu a diskusie medzi feminizmom a socializmom po druhej svetovej vojne“ (2024: 11). Vízie vychádzajúce zo socialistického feminizmu sprostredkúva práca Ecateriny Arbore (1911), rumunskej lekárky a podporovateľky bojov pracujúcich žien na celom svete, ktorá vnímala socializmus a feminizmus ako vzájomne prepletené boje. V predstavenom texte kritizovala pracovné podmienky v továrňach aj v domácnostiach a podmieňovala emancipáciu žien socialistickým usporiadaním a naopak fungovanie socializmu participáciou žien. Túto prepletenosť komunikovala aj feministická spisovateľka a antifašistická aktivistka zo Slovinska Angela Vode. Ako píše Manca G. Renko v kontextualizujúcom článku, Vode predkladá emancipačný projekt, ktorý kritizuje fašizmus aj kapitalizmus a súčasne problematizuje fungovanie demokracie v kapitalizme. Podľa Vode „ani všetky politické práva dokopy nedokážu zabrániť tomu, aby milióny ‚politicky rovnoprávných‘ ľudí zomreli od hladu“ (2024 [1934]: 106). Vo svojej tvorbe z roku 1934 tak Vode prezentuje politické práva bez ekonomických práv ako nedostatočné a zdôrazňuje ekonomickú nezávislosť žien. Tvrdila, že iba prostredníctvom ekonomickej nezávislosti sa ženy môžu stať súčasťou politiky, ktorej cieľ redefinovala ako „starostlivosť o verejné blaho a službu v mene komunity“ (2024 [1934]: 104). Na tieto vízie socialistického feminizmu ďalej nadväzovali autorky aj po roku 1945. Filozofka Nadežda Čačinovič (1976) pôsobiaca v Záhrebe argumentovala, že oslobodenie všetkých ľudí vrátane žien nevyhnutne závisí od nastolenia beztriednej spoločnosti, keďže uplatňovanie práv je závislé od triednej pozície. Z textov sa tak vynára debata o tom, ako je uplatňovanie rôznych druhov práv vzájomne prepojené. Politická a spisovateľka Mitra Mitrović (1960) z bývalej Juhoslávie (dnešného Srbska) síce uznáva, že politické práva nemajú hodnotu bez ekonomickej slobody, no zároveň dodáva, že právo voliť ako politické právo najviditeľnejšie prisudzuje ženám postavenie občianky. Relevantným aspektom v predkladaných emancipačných víziách je aj rola spoločenského vedomia. Podľa maďarskej političky a kritičky buržoázneho feminizmu Anny Kéthly (1945) na to, aby sa ženy mohli vzoprieť útlaku, nestačí len patriť do utláčanej triednej skupiny, ale je dôležité mať triedne vedomie reflektujúce ich spoločenskú pozíciu, význam práce a prekérne podmienky. Rozšírenú alternatívu pod pojmom neofeministické vedomie predstavila vo svojom texte z roku 1986 Nada Ler-Sofroni, aktivistka a univerzitná

učiteľka zo Sarajeva. Zsófia Lóránd ju v kontexte opísala ako odporkyňu autoritárstva, za súčasť ktorého považovala patriarchát s kapitalizmom. Neofeministické vedomie tak neredukuje problematiku vykorisťovania žien na triednu otázku, ale reflektuje širšie sociálne a triedne ukotvené mechanizmy, ktoré prispievajú k podriadeniu žien. Emancipačné vízie socialistického feminizmu nevyprchávajú ani s rokom 1989, aj keď sú marginalizované. Výskumníčka Ina Merkel (1989) protestovala proti spojeniu Východného Nemecka so Západným, ktoré vnímala ako zaostalé v „ženskej otázke“ a namiesto toho podporovala upravenú formu socializmu založenú na solidárnych sociálnych vzťahoch, ekologickej reorganizácii, demokracii a riešení „ženskej otázky“: „Už nechceme byť skromnými, usilovnými a nedostatočne ohodnotenými pomocníkmi a zamestnankyňami (...) Zasadujeme sa za spravodlivé rozdelenie práce a výhod“ (2024 [1989]: 597).

Ako kniha sleduje vízie socialistického feminizmu a reflexiu podmienok štátneho socializmu, poukazuje aj na neúplnosť či nedostatky socialistickej emancipácie. Viaceré autorky v knihe reagujú na rozpor medzi skutočnou a formálnou rovnosťou žien. Ako argumentuje filozofka Rada Iveković zo Zahrebu v roku 1978, subordinácia žien sa nevyrieši len ich zvýšenou zamestnanosťou. Texty tak reflektujú nerovnosti v kariérnom raste a zastúpení na vedúcich pozíciách, v delbe neplatennej domácej práce vrátane výchovy detí. Filozofka Blaženka Despot (1987) pôsobiaca v bývalej Juhoslávii (dnešnom Chorvátsku) taktiež poukazuje na problematiku násilia páchaného na ženách a ponúka koncepciu marxistického feminizmu, ktorý obnažuje aj patriarchálne formy sociálnych vzťahov. Často sa problematizuje nerovnosť cez dvojíťu či trojíťu záťaž, v rámci ktorej sa ženy musia vysporiadať s povinnosťami v domácnosti, zamestnaní a vo verejnom občianskom živote. Bulharská novinárka Sonia Bakish pomenovala toto náročné zosúladžovanie úloh ako „ženské ukrižovanie“ (zhensko razpiatie). V kontexte literárnej tvorby Zita Kārkla predstavuje čitateľstvu Regīnu Ezera ako spisovateľku z Lotyšska, ktorá reflektuje rodovú podmienenosť pracovných podmienok a narúša predstavu o intelektuálnej tvorbe ako procese v „nerušenom tichu“. Ako v roku 1975 trefne identifikovala rumunská novinárka a spisovateľka Ecaterina Oproiu, ženy na rozhodovacích pozíciách často dostávajú otázky o zosúladžovaní pracovných a domácich povinností, zatiaľ čo muži sa s takýmito otázkami nemusia zaoberať, keďže im nie je prisudzovaná rola starostlivosti o domácnosť. Autorky tak volajú nielen po rozsiahlejšom budovaní verejných zariadení a služieb, ako sú jasle, materské školy, študovne či pracovne, ale zároveň, ako píše napríklad Aina Jurciņa, Rada Iveković či Ecaterina Oproiu, aj po rovnomernejšom prerozdelení povinností v domácnosti. „Až keď muži prevezmú svoj podiel zodpovednosti v domácnosti (...), budú môcť ženy prevziať svoj podiel zodpovednosti v spoločnosti“ (Iveković 2024 [1978]: 818). Zatiaľ čo Rada Iveković zdôrazňuje chýbajúce kolektívne „ženské vedomie“, čím sa znemožňuje skutočné oslobodenie a emancipácia žien, sociologička Mileva Filipović z Čiernej Hory

zasa argumentuje, že oslobodenie žien nevyhnutne súvisí so spoločenským uznaním reprodukčnej práce ako takej. Pre filozofku a sociologičku Ainu Jurčiņa pochádzajúcu z Lotyšska je dvojité záťaž znakom prebiehajúcej, ale nedokončenej emancipácie. Z diskusií, ktoré sa odohrávali počas obdobia štátneho socializmu do začiatku 90. rokov naprieč krajinami je tak zrejmé, že starostlivosť predstavovala ústrednú tému a bola podstatnou súčasťou mnohých politických vízií.

V knižnej zbierke *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights* zároveň sledujeme, ako vízie socialistickej emancipácie komunikujú s víziami prikláňajúcimi sa k liberálnemu feminizmu či antikomunizmu. Strety medzi týmito ideologickými prúdmi možno pozorovať už v prvej kapitole o období pred rokom 1945 a jeho dedičstve cez vzťah Rosiky Schwimmer, zakladateľky prvej feministickej organizácie požadujúcej volebné právo v Maďarsku (FE), a Marisky Gárdos, ktorá viedla Združenie maďarských pracovníčok. Ako píše v kontexte Dóra Fedeles-Czeferner, ich vzťah bol poznačený nielen kamarátstvom, ale aj konfliktmi. Mariska Gárdos spolupracovala s komunistickým hnutím a kritizovala FE za to, že sa volebné právo v roku 1912 ustanovilo pre ženy na základe vzdelania a majetku. Taktiež vyčítala FE nedostatočné zameranie na sociálno-ekonomický problém, aj keď táto kritika je podľa Dóry Fedeles-Czeferner skôr zavádzajúca, keďže FE požadovalo napríklad rovnaké mzdy pre ženy či komplexnú zdravotnú starostlivosť. Rosika Schwimmer zase kritizovala Maďarskú komúnu za antidemokratické a antifeministické politiky. Kontext, ktorý o spisovateľke Žemaitė (1912) z Litvy napísala Dalia Leinarte, odhaľuje, ako selektívne rámcovanie autoriek môže pozmeniť ich emancipačné vízie a pamäť feministického myslenia. Aj keď komunistický režim prezentoval Žemaitė výlučne ako marxistickú feministku, ona podporovala aj západný liberálny feminizmus, ktorý vnímala ako ústredný pre boj proti násiliu páchanému na ženách. Dôležitú kritiku a rezistenciu voči komunistickému režimu po roku 1945 tvorila česká politička Milada Horáková. Jej vízia bola založená na hodnotách demokracie a rovnosti medzi mužmi a ženami a v preloženom texte sa zasadzuje za to, aby ženy boli uznané ako rovnocenné politické aktérky, ktoré by mali rovnako participovať na riadení krajiny a riešení každodenných problémov: „Spolu s mužmi chceme prevziať zodpovednosť nielen v momentoch historických národných bojov, ale aj v bežnom každodennom živote“ (2024 [1945]: 205). S transformáciou po roku 1989 vízie emancipácie viac stavali na ľudských právach a individuálnych slobodách a boli späté s liberálnym feminizmom. Viaceré autorky ako Hana Havelková a Mihaela Miroiu kritizovali obmedzovanie individuálnych slobôd v štátnom socializme. Zároveň česká sociologička Hana Havelková (1995) vo svojom texte predstavila, ako sa režim podieľal na trojitom vyvlastňovaní liberálnej emancipácie cez zneviditeľňovanie liberálneho ženského hnutia, nezájum o „ženskú otázku“ a zneužívanie ženských práv na posilnenie svojej pozície počas studenej vojny. Tieto emancipačné vízie neboli kritické len k štátnemu socializmu, ale aj k transformačným procesom.

Podobne ako Horáková v roku 1945 aj spisovateľka Jana Juráňová v roku 1994 artikulovala prepojenosť demokracie a ľudských práv žien, keď upozorňovala na odsúvanie feministických otázok ako nepodstatných pri „demokratickom“ boji voči autoritárskym zmenám premiéra Vladimíra Mečiara na Slovensku počas 90. rokov. Vybrané texty taktiež tematizovali, ako po roku 1989 dochádzalo k návratu k tzv. tradičným hodnotám a náboženským normám, ako písala napríklad poľská expertka na ženské práva Barbara Limanowska (1993). V rámci diskusií o ľudských právach kniha zachytáva aj situáciu rómskych žien prostredníctvom textu rómskej feministky a expertky na ľudské práva z Rumunska Nicolety Bițu (1999), ktorá opisuje skúsenosti s inštitucionálnym rasizmom, domácim násilím a zvýšeným obchodovaním s rómskymi ženami chápanými ako „exotická surovina“. Toto prerámcovávanie feministických požiadaviek cez ľudskoprávny diskurz a odklon od socialistického feminizmu treba chápať aj v kontexte nového politického usporiadania liberálnej demokracie. Dôležitosť kontextualizácie feministických bojov reflektuje aj redakčná rada časopisu Žena danas: „Zmenu povahy feminizmu najlepšie pochopíme, ak sa zameriame na usporiadanie, v ktorom boli tieto požiadavky formulované“ (2024 [1936]: 119).

Táto zbierka diel z 20. storočia posilňuje kolektívnu feministickú pamäť a poskytuje veľa námetov na premýšľanie o vzťahu socializmu a feminizmu a aj o tom, ako stavať na týchto ideách v súčasnosti. Na jednej strane zbierka pomáha kontextualizovať feministické myšlienky a požiadavky ako kontinuálny boj. Na druhej strane sa môže zaradiť medzi projekty, ktoré pomáhajú dekonštruovať dejiny feministických vízií ako lineárne a zviditeľňujú dedičstvo socialistickej emancipácie strednej a východnej Európy. Ako v českom kontexte upozornila Jiřina Šiklová (2012), na socialistický model emancipácie žien, ktorý bol založený na zapojení žien do pracovného procesu, podpore ekonomickej nezávislosti od mužov a distribuovaní časti reprodukčnej práce na verejné zariadenia, sa často zabúda. „V snahe rýchlo zmeniť celú spoločnosť a odlíšiť sa od vlastnej minulosti bolo zbúrané mnohé z toho, čo bolo možné prevziať do nového spoločenského systému,“ píše Šiklová o transformácii po roku 1989 (2006: 232). S pádom štátneho socializmu mal nastať „koniec dejín“ a ultimátny triumf liberálnej demokracie s kapitalizmom. Táto predstava spoločenského usporiadania sa stala dominantnou a zúžila priestor pre alternatívne imaginácie politického a spoločenského poriadku. Vystáva otázka, do akej miery to podnietilo aktívne zabúdanie na feministické vízie z polovice 20. storočia a obmedzilo možnosti na ne nadväzovať. Zatiaľ, čo už mysliteľky 20. storočia poukazovali na problematiku dvojitej záťaže žien, pandémia koronavírusu naplno zviditeľnila, ako málo sa toho zlepšilo v spoločnom uznaní a distribúcii reprodukčnej práce. Práve naopak, neoliberálne politiky, ktoré rozkladajú inštitúcie sociálnych služieb, ďalej podryvajú možnosti sprostredkovať starostlivosť (Chatzidakis et al. 2020). Zároveň, ako poukázala napríklad Zuzana Uhde (2025), politiky Európskej únie využívajú štrukturálne nerovnosti medzi Východom

a Západom na poskytovanie starostlivosti pre bohatšie krajiny. Kríza starostlivosti, ktorá charakterizuje súčasnú dobu, je preplatená aj s krízou demokracie a klimatickou krízou, pričom ich zintenzívňuje kapitalistické usporiadanie spoločnosti (Fraser, 2022). Cez obnovovanie a rozširovanie pamäti emancipačných myšlienok sa táto kniha môže prihovárať súčasným politickým zápasom a podnecovať tak formulovanie nových feministických vízií pre spravodlivú spoločnosť.

Kniha *Texts and Contexts from the History of Feminism and Women's Rights* svojou širokou zbierkou textov a ich kontextualizáciou prepisuje naratív o dejinách politického a feministického myslenia. Zameraním sa na mysliteľky 20. storočia z východnej a strednej Európy úspešne narúša predstavu o feministických myšlienkach ako o importe zo Západu. Namiesto toho predstavuje politické dianie v tomto regióne ako súčasť európskych dejín a mapuje vzťah socializmu a feminizmu cez skúsenosti, kritiky a vízie žien. Ako vyzýva srbská filozofka Adriana Zaharijević (2025), potrebujeme viac výskumnej práce, ktorá napravné vymazávanie dejín feminizmu v strednej a východnej Európe.

Bibliografia

- Chatzidakis, A., J. Hakim, J. Litter, C. Rottenberg. 2020. *The Care Manifesto: The Politics of Interdependence*. London; New York: Verso Books.
- Fraser, N. 2022. *Cannibal Capitalism: How Our System Is Devouring Democracy, Care, and the Planet - and What We Can Do about It*. London; New York: Verso.
- Ghodsee, K. R. 2024. *Červené valkýry: Lekcie feminizmu od piatich revolučných žien*. Preklad Z. Sloboda Szabóová. Bratislava: Vydavateľstvo KPTL.
- Grabowska, M. 2022. From Soviet Feminism to the European Union: Transnational Women's Movements between East and West. Pp. 145–53 in K. Fábíán, J. E. Johnson, M. Lazda (eds.). *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*. New York: Routledge.
- Šiklová, J. 2006. Pár poznámek ke změnám v postavení žen v České republice po převratu v roce 1989. Pp. 232–240 in A. Wagnerová. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova.
- Šiklová, J. 2012. Feministické zapomínání Pp. 241–245 in A. Wagnerová. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova.
- Uhde, Z. 2026. The European Care Border Regime: Theorising Extraction, Exploitation and East–West Inequalities in Cross-Border Care Work in Central Europe. *The Sociological Review* 74 (1): 141–59, <https://doi.org/10.1177/00380261251360075>.
- Zaharijević, A. 2025. Postsocialist Feminism. The Conceptual Tools of Our Own. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 32(1): 152–73, <https://doi.org/10.1093/sp/jxae025>